

Problematiserande familj och historiska problem

Panu Pulma (red.), *Den problematiserande familjen*, Historiallinen Arkisto 97. 256 s. Helsinki 1991.

Tamara Haraven, pionjär inom familjehistorisk forskning och initiativtagare till den ledande tidskriften inom området, *Journal of Family History*, har nyligen försökt sammanfatta utvecklingen inom modern familjehistorisk forskning.¹ Denna forskning har bedrivits i drygt tjugo år och är nu ett väletablerat forskningsfält inom socialhistoria. Utvecklingen, menar Haraven, har i stora drag gått:

...from a limited view of the family as a static unit at one point in time to an examination of the family as a process over the entire lives of its members; from a study of discrete domestic structures to the investigation of the nuclear family's relations with the wider kinship group; and from the study of the family as a separate domestic unit to an examination of the family's interaction with the worlds of religion, work, education, correctional and welfare institutions, and with processes such as migration, industrialization, and urbanization.²

I Haravens översikt nämns knappast historisk forskning om familjen i Finland dels på grund av språkliga hinder dels därför att familjehistorisk forskning fortfarande är en relativt ny företeelse där. Det är enbart forskning om storfamiljeinstitutionen som är känd utomlands.

Denna volym, som är en samling av uppsatser på svenska från en konferens anordnad av Finlands Akademi och historievetenskapliga institutionen vid Tammerfors universitet hösten 1989, är därför mycket välkommen och fyller en viktig funktion. Den visar med all önskvärd tydlighet att det idag finns en livaktig familjehistorisk forskning i Finland.

Enligt Panu Pulmas introduktion var syftet med symposiet att granska det nuvarande metodläget inom historisk och samhällsvetenskaplig familjeforskning samt ge en översikt av framförallt historiskt inriktad forskning i Finland "...som på ett eller annat sätt tangerar familj-

¹ Tamara Haraven, 'The History of the Family and the Complexity of Social Change', *American Historical Review*, (January 1991), 95-124. Som Cohen och Tilly påpekat beskrev Eric Hobsbawns så sent som år 1971 "the new social history" utan att nämna familjehistoria. Miriam Cohen and Louis Tilly, 'Does the Family Have a History? A Review of Theory and Practice in Family History'; *Social Science History*, Volume 6 (Spring 1982) Number 2, 131-180.

² *Ibid.*, s. 96.

jeinstitutionens utveckling." I samma introduktion kan man läsa att Finlands Akademi sedan 1988 finansierat ett forskningsprojekt om den finländska familjens historia med inriktning på storfamiljen under tiden 1600–1800, om familjen som ideologisk kategori under 1800-talet och om proletära stadsfamiljer under 1900-talet. Bokens uppläggning följer i stort sett projektets. De fjorton uppsatserna är samlade i fyra avsnitt vilka behandlar i tur och ordning: 1) familjen som forskningsproblem, 2) familjeideologier, 3) familj och hushåll i det gamla agrarsamhället samt 4) familj och bostad i stadssamhället.

De två inledande uppsatserna, skrivna av Sölvi Sogner och David Gaunt, behandlar familjehistorisk forskning i Norge respektive Sverige och är ämnade att ge inblick i hur familjeforskningen gestaltar sig i övriga Norden. Sogner ger en kort historiografisk beskrivning av familjehistorisk forskning samt en presentation av det nuvarande forskningsläget. Uppsatsen är innehållsrik och ger en god överblick över inriktningen på forskningen snarare än en uppräknig av resultat. Det framgår tydligt att familjehistorisk forskning i Norge har sina rötter i historisk demografi och att den således i hög grad är präglad av en kvantitativ inriktning. Samma förhållanden har rätt i Sverige, Danmark och Island; historisk demografi och familjehistoria är nära sammankopplade och som Haraven påpekat var denna inriktning i den tidiga familjehistoriska forskningen helt dominerande.

I likhet med många andra länder har norsk familjehistorisk forskning påverkats av kvinnohistorisk forskning och enligt Sogner ligger förnyelsen i denna inriktning. Även om det finns skillnader, så finns denna utveckling i stort sett också i övriga nordiska länder, inte minst i Finland vilket uppsatserna i denna volym visar. Användandet av rätthistoriska källor för att studera familjen är en annan påverkan på norsk forskning. Denna typ av källmaterial förekommer internationellt framförallt när det gäller studier av familjer och hushåll under medeltiden, men används nu också flitigt för att studera interna familjerelationer under senare epoker. Hittills har denna inriktning inte riktigt fått fotfäste i Finland även om några artikelförfattare använder sig av domboksmaterial.

David Gaunt visar i sin översiktsartikel hur familjehistorisk forskning och forskning om nutida familjer kan komplettera varandra. Gaunt ger en mer allmän beskrivning av forskningsläget, framförallt rörande den moderna familjen. Genom att blanda in resultat från olika undersökningar, och låta historiska studier hela tiden fungera som korrektiv, avslöjar Gaunt på ett lättbegripligt och roligt sätt nutida myter om våra familjeliv. Som exempel kan nämnas den mycket omskrivna isoleringen av den moderna kärnfamiljen. Av alla vuxna år 1985 var det bara 7% som inte träffat anhöriga under året och i en studie av medelålders kvinnor i en svensk stad hade två tredjedelar av kvinnorna träffat en släkting

boende utanför hushållet det senaste dygnet (!). Vad man kunde önska i Gaunts redovisning är en utförligare notapparat som gav korrekta hänvisningar till de olika refererade undersökningarna.

Gaunts uppsats är ett bra komplement till Sogners, men man saknar översikter från Danmark och inte minst Island där familjeforskningen liksom i Finland är under uppbyggnad. Island med sina stränga lagar rörande familjebildning under 1700- och 1800-talen (man kunde upplösa fattiga familjer) och Finland med sin storfamiljeorganisation visar mera "extrema" lösningar på samlevnadsformer och borde därför stå inför likartade forskningsstrategiska problem.

De övriga uppsatserna i första delen av boken behandlar olika aspekter av familjeforskning i Finland. Matti Räsänen's uppsats beskriver olika trender i den etnologiska familjeforskningen för att därefter behandla familjebildning, familjestrukturer och familjens funktioner. Uppsatsen ger en god inblick i forskningsläget rörande seder och traditioner i samband med äktenskap och familjebildning. Räsänen presenterar resultat från studier av familje- och hushållsstrukturer i städer, vilket är särskilt intressant därför att det finns så få undersökningar av förhållandena i städer i de övriga nordiska länderna. Räsänen har använt sig av Laslett/Walls klassificeringsschema, men ett fel har smugit sig in vilket omöjliggör jämförelse med internationella studier. Dessutom påverkar det tolkningen av resultaten. I figur 1 på sidan 73 presenteras andelen hushåll med olika familjestrukturer och man finner att "åt sidan utvidgade familjer" utgjorde över 43 % 1860, den största kategorin. Enligt texten har man räknat hushåll med tjänstefolk som åt sidan utvidgade. Förekomsten av tjänstefolk påverkar inte familjestrukturen enligt Laslett och Wall.³

Harriet Strandell diskuterar den sociologiska användningen av familjebegreppet och finner att det, liksom inom familjehistorisk forskning, inte finns någon entydighet kring begreppet familj inom socialvetenskaplig forskning. Uppsatsen ger dessutom en översikt över debatten om familjens fortbestånd och kärnfamiljens uppkomst och utgör samtidigt en nyttig introduktion till samhällsvetenskaplig forskning inom området. Strandell visar att sociologin påverkats av kvinnoforskning och nu inriktas mot familjen som ideologi och mot vad hon kallar nyfamiljer, d.v.s. nybildade familjer i samband med en ökning av skilsmässor. Vilka är exempelvis de avgörande skillnaderna i interna familjerela-

³ *Household and family in past time*. Editor Peter Laslett with the assistance of Richard Wall. (Cambridge 1977). Enligt Laslett är "...an extended family household in our nomenclature consists in a conjugal family unit with the addition of one or more relatives other than offspring, the whole group living together on its own or with servants." (min kursivering) Ett hushåll med "...a brother, sister or cousin of the head of spouse, implies sideways or lateral extension." s. 38-39.

tioner om nya familjer bildas genom omgifte efter skilsmässor eller som i det förflutna genom dödsfall? Vad man saknar är ett historiskt perspektiv samt en inblick i hur finsk socialvetenskaplig forskning kring familjen är relaterad till de olika debatterna.

Den sista uppsatsen i inledningsavsnittet är skriven av Ritva Nätkin och är mer analytisk än de övriga artiklarna. Nätkin vill analysera "den politik som i välfärdsstatens uppbyggnadsskede ansluter sig till köns- och generationsrelationer," och studerar hur kvinnan har påverkat denna utveckling. Nätkin utgår från ett kvinnoperspektiv och anser att "familj" och "befolkning" inte är användbara begrepp i en intresseanalys, ty det är individer och inte grupper som agerar. Det är möjligt att familjen är oanvändbar som analytiskt redskap i en analys av familje- och moderskapspolitik, men en del studier – främst amerikanska – har visat att familjen i olika sammanhang agerade som en enhet gentemot det övriga samhället. Uppsatsen illustrerar tydligt ett av problemen med familjehistoria. Gränserna mellan familjehistoria och kvinnohistoria är minst sagt suddiga.

Tre uppsatser behandlar familjen ur ett idéhistoriskt perspektiv. Christian Krötzl diskuterar utvecklingen av barndomens historia och i synnerhet förhållanden mellan föräldrar och barn. Detta har varit ett omdebatterat forskningsfält, alltsedan Philippe Ariés *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* utkom 1960.⁴ Krötzl ger en bra kortfattad resumé av huvuddragen i debatten och bidrar med exempel från sin egen forskning, som bygger på nordiska mirakelberättelser från 1200- till 1400-talet. Även om det finns problem förknippade med hur representativa dessa källor är, ger de värdefull information om familjerelationer under senmedeltid och början av den nya tiden, perioder där källmaterialet är ytterst knapphändigt. Återigen framträder problemet med gränsdragningen mellan forskningsområden, denna gång mellan familjehistoria och barndomens historia.

Sirpa Aalto visar i ett kort bidrag att man kan studera interna familjerelationer genom att se på den lutherska husläran. Aalto har funnit att den lutherska husläran har traditioner från den antika oikonomi (läran om hushållning) och i Nya Testamentets hustavlor, men att framförallt kvinnans ställning varit annorlunda i den lutherska hushållslitteraturen. Utifrån den lutherska teologins synvinkel var kvinnans ställning i familjen och hushållet inte ojämlig mannens, den var enbart olik. Både Krötzls och Aaltos uppsatser visar att man kan forska om interna familjerelationer även långt tillbaka i tiden och att man med olika angreppssätt och fantasi kan upptäcka nya viktiga källor för att studera familjens historia. Denna utveckling kännetecknar också forskningsan-

⁴ Boken utkom på svenska 1982 med titel *Barndomens historia*.

sater i den internationella familjehistoriska forskningen och framträder klart i Haravens ovan nämnda översiktsartikel.

Kai Häggmans arbete behandlar tillkomsten av de finländska familjeidealerna under 1800-talet. Genom att studera hur präster, lärda, byråkrater, politiker, journalister och folkupplysare beskrev familjen visar Häggman att familjeidealerna utgjorde ett komplicerat nätverk av idéer, föreställningar och roller. Likaså var användandet av idealerna inte entydigt. Man använde dem inte bara i argumenteringen för bevarande av familjen utan också i strävandena att förbättra kvinnans rättsliga ställning eller för eller mot reformer inom till exempel skolundervisningen. Alla var överens om att familjen utgjorde samhällets moraliska grund, men i övrigt kunde familjeidealerna användas i konservativt bevarande syfte likaväl som i liberal reformpolitik. Denna forskning anknyter till nyare internationell forskning som behandlar familjens interaktion med samhällsliga processer.

Avsnitten om familj och hushåll i det gamla agrarsamhället innehåller två uppsatser med empiriska resultat samt en skiss till en undersökning av tjänstefolk och husbönder i västra Finland under 1600-talet och början av 1700-talet. Beatrice Moring visar i sin studie av familj, hushåll och överlevnadsstrategier vid Finlands kust att det går att kombinera en traditionell analys av familjen och hushållet med andra källor. En undersökning av hushållsstruktur i ett antal kustbygder under en långtidsperiod, från början av 1600-talet till början av 1900-talet, visar att betydande förändringar har ägt rum.⁵ I de flesta av de undersökta områdena var andelen stora och komplexa bondehushåll betydande för att efterhand minska genom tillkomsten av proletära hushåll som dominerades av kärnfamiljer. Orsakerna till förändringarna var dels juridiskt-administrativa, att det skapades möjligheter till nyetablering, dels ekonomiska med introduktion av nya odlingsväxter som potatis samt tekniska innovationer inom fisket som förändrade arbetskraftsbehovet. Genom ett långtidsperspektiv och kombinationen av kvantitativa och kvalitativa källor kan Moring visa samspelet mellan å ena sidan familjen och hushållet och å andra sidan övriga samhällsförändringar. Vad som saknas i denna uppsats är en redogörelse för hur de olika demografiska faktorerna påverkade hushållsstorlek och -struktur.

Elina Waris har genomfört en studie av storfamiljelinstitutionen i Ruokolax socken under 1700-talet. Kopplingen till svedjebruket i östra Finland är uppenbar och andelen flerfamiljshushåll och utvidgade familjer var stor. Uppsatsen innehåller en bra grundanalys av familje- och hushållsstrukturen 1750 och 1775 som visar att storfamiljer kontinuer-

⁵ Morings arbeten ingår i ett större samnordiskt forskningsprojekt "Kustbygd i förändring 1650–1950. Familj och hushåll i nordiska fiskesamhällen" med deltagare från Finland, Sverige, Norge, Danmark, Färöarna och Island.

ligt förändrades och att de största hushållen drevs mer eller mindre som små företag. På grund av storfamiljehushållens föränderliga karaktär krävs andra typer av analyser som till exempel bygger på familjens livscykel. Waris planerar dessutom att undersöka hushållens inre dynamik och bör därför anknyta till de nya riktningarna inom familjehistorisk forskning som använder livscykelanalyser. Att denna typ av hushåll uppstod i icke-svedjebruksområden, och att förutsättningar för en sådan hushållsorganisation fanns på andra orter utan att storfamiljer uppstod, gör att frågan om varför dessa hushåll bildades fortfarande är obesvarad. Ett längre tidsperspektiv och en analys av den typ som Moring använder sig av kanske kan ge svaret.

Jorma Wilmi presenterar en planerad undersökning av tjänstefolkssituationen. Han begränsar sig till en kartläggning av den nordiska forskningen inom ekonomisk och social historia och de arbeten som behandlar tiden före mitten av 1700-talet. Han finner att det finns litet forskning om tjänstefolk för tiden före 1700-talet. Det är säkert så att det finns betydligt mindre forskning på denna period än senare delvis på grund av det besvärliga källäget. Denna avgränsning är olycklig, dels därför att många av de senare undersökningarna ger värdefulla uppslag till frågeställningar och metoder, dels på grund av att just tjänstefolk utgör en nyckelkategori i europeisk forskning om familjen. En betydelsefull komponent i beskrivningen av det s.k. nordvästeuropeiska familjemönstret är just förekomsten av drängar och pigor. Det finns flera studier som på ett eller annat sätt behandlar tjänstefolk i Sverige, Norge, Danmark och inte minst på Island. Att ta tjänst är till stor del en fas i livscykeln och detta gör det nödvändigt att tillämpa livscykelanalyser, något som framgångsrikt används i de senaste familjehistoriska undersökningarna.

Bokens avslutande del behandlar boendeformer bland stadsfamiljer. Vuokko Lepistö analyserar hur teknologiska förbättringar har påverkat familjen. Även om man utifrån ett kvinnohistoriskt perspektiv har undersökt hur teknologiska förändringar har förändrat hushållsarbetet finns det få arbeten som studerar hur införandet av en ny teknologi påverkade arbetsfördelningen inom hushållet och de interna familjereaktionerna.⁶ Familjehistorisk forskning med denna inriktning har varit nästan utslutande inriktad på proto-industriell och tidig industriell produktion som genomfördes inom det enskilda hushållet. Som det

⁶ Ett bra exempel på en studie av sambandet mellan införandet av ny teknik och hur detta påverkade hela den industriella produktionen och det enskilda hushållet är Karen Hausen, 'Technical Progress and Women's Labour in the Nineteenth Century: The Social History of the Sewing Machine', *The Social History of Politics: Critical Perspectives in West German Historical Writing Since 1945*, (1985), s. 273–281.

framgått av Lepistö och andras undersökningar, har mekaniseringen av köks- och övrigt hushållsarbete inte nödvändigtvis behövt betyda att kvinnor fått mer tid över till familjen eller för fritidsaktiviteter. Att finsk familjehistorisk forskning tagit sig an denna forskningsinriktning är utmärkt eftersom det finns mycket kvar att göra när det gäller studiet av sambandet mellan teknik och familjerelationer.

Pirjo Markkola skriver om arbetarfamiljers boendeförhållanden i sekelskiftets Tammerfors. Som Markkola påpekar har familjehistorien vanligtvis betraktats som ett område och boende och bostadspolitik som ett annat. Markkola försöker använda båda angreppssätten för att få en mer heltäckande bild av utvecklingen i Tammerfors. Genom livscykelanalys kan Markkola studera demografiska förändringar på individ- och familjenivå. Kombinerat med resultat från boendeundersökningar kan Markkola dels undersöka arbetarfamiljers faktiska boendeförhållanden, dels studera bostadspolitikens utformning. Trots ambitionen att integrera individuella levnadsöden med information om boendeförhållande och bostadspolitik är de tre områdena bara löst knutna till varandra. Ur ett internationellt perspektiv är Markkolas studie av stort intresse eftersom det finns få icke-anglosaxiska undersökningar av arbetarfamiljer i städer som använder sig av en livscykelanalys.

Kirsi Saarikangas har undersökt förhållandet mellan bostadsarkitektur och könsidentitet under 1900-talet. Utifrån ett kvinnoperspektiv har Saarikangas studerat utformningen av ett så kallat typhus. Dessa betonade ett familjecentrerat boende där man försökte förena delar av allmogeboende med funktionalismens krav på en rationellt planerad bostad. Genom att följa förändringar i husens utformning kan Saarikangas visa att utvecklingen gick mot ett mer privat boende där kvinnan fick en central ställning. Med denna infallsvinkel kan man studera interna familjerelationer och skiftningar i balansen mellan familjens offentliga och privata sfär.

*

I likhet med flertalet rapporter från konferenser och symposier är denna volym kvalitetsmässigt ojämn. Detta förklaras delvis av att artiklarna, med undantag för första avdelningen, är författade av licentiander och doktorander som kommit olika långt i sin forskning. Enligt redaktören Pulma är avsikten med boken att presentera trender i samtida historisk och vetenskaplig forskning om familjen i Finland. I stort sett fyller boken sin funktion och läsaren serveras ett smörgåsbord av intressanta forskningsinriktningar.

Familjehistoria i Finland är på rätt väg och står sig väl i internationell jämförelse. Mot bakgrund av Haravens översikt finner man att flera forskningsinriktningar är representerade i Finland. Det tycks finnas en

öppenhet för att pröva nya infallsvinklar, exempelvis utifrån arkitekturens historia eller teknologins historia, och för tidigare oprövade källor såsom litteratur om den lutherska husläran eller mirakelberättelserna. Eftersom familjehistoria är ett relativt nytt forskningsområde har man kunnat använda sig av erfarenheter från de övriga nordiska länderna. I detta sammanhang är det litet förvånande att historisk demografisk familjeforskning med få undantag saknas. Den finska familjehistoriska forskningen tycks ha andra rötter än i övriga nordiska länder där historisk demografi och familjehistoria är nära sammankopplade. Men historisk demografisk forskning är inte helt främmande i finsk socialhistoria. Man får hoppas att den anti-kvantitativa trend som har uppstått i socialhistoria de senaste åren inte blir för stark i Finland. Kvantitativa analyser måste också tas med om man vill föra forskningen framåt. Ett annat område inom det familjehistoriska forskningsfältet som inte tas upp i samlingen är familjen och utbildning. I Sverige har det länge förekommit forskning om läskunnighet och hur i luthersk tappning denna form av utbildning förekom inom familjens hägn. Det borde vara möjligt att även i Finland studera denna aspekt av familjehistoria.

Boken belyser två problem som förekommer inom det familjehistoriska forskningsfältet. För det första står man inför att välja mellan egna nya metodiska lösningar eller följa vedertagna internationellt använda metoder. Med det första alternativet kan man kanske komma längre men i gengäld förlorar man den komparativa aspekten. Det andra problemet är definieringen av själva forskningsområdet. Det debatteras mycket om vad familjehistoria är och vad det inte är. Är det studie av familje- och hushållsstrukturer eller inkluderas där också studier av släktskapssystem och interna familjerelationer? Hur passar kvinno- eller barnhistoria in? Är familjen eller hushållen användbara analysenheter? Hur ska man behandla familjen i förhållanden till de stora samhällsförändringarna? Detta är på sätt och vis ett av problemen med alla nya subdiscipliner. I början fyller de en viktig funktion genom att fokusera på ett nytt forskningsområde. Det finns tillräckligt många exempel på hur gemensamt utbyte av idéer, metoder och källor kan leda till en betydande ökning av kunskap. Ta till exempel historisk demografi, kvinnohistoria, stadshistoria eller "black history". Med tiden måste man emellertid återvända till den stora arenan och de viktiga frågor som handlar om stora samhälleliga förändringar. Inte så att familjehistoria är på upplosning men som titeln på boken antyder är den ett problematiskt forskningsområde.

John Rogers